

Anna Tyrpa <https://orcid.org/0000-0001-5365-5535>

Instytut Języka Polskiego PAN, Pracownia Dialektologii Polskiej, al. A. Mickiewicza 31, 31–120 Kraków
e-mail: anna.tyrpa@ijppan.pl

MŁODOŚĆ I STAROŚĆ WEDŁUG MIESZKAŃCÓW WSI

YOUTH AND OLDNESS ACCORDING TO VILLAGE RESIDENTS

Słowa kluczowe: polskie gwary, młodość, starość

Keywords: Polish dialects, youth, old age

Streszczenie

Materiały gwarowe dostarczają wiadomości na temat tego, kogo uważa się za młodego, a kogo za starego. Wielu ludzi przeżywa dwa etapy życia: młodość i starość. Postępowanie w młodości rzutuje na starość. Frazemy mówią o tym, że należy zachowywać się stosownie do wieku. Starsi ludzie często żałują utraconej młodości. Różnice między ludźmi młodymi i starymi są widoczne w następujących aspektach: zdrowie, uroda i strój, energia, ciekawość, ruchliwość, nastawienie do życia, intelekt, załoty i życie małżeńskie, taniec i śpiew. Teksty gwarowe dostarczają też wiadomości na temat relacji między ludźmi młodymi i starymi. Okres młodości jest postrzegany jako szczęśliwszy niż starość.

Abstract

The dialect materials provide news about who is considered young and who is old. Many people experience two stages of life: youth and old age. Conduct in youth projects into old age. Phrases say that one should behave according to one's age. Older people often regret their lost youth. The differences between young and old people are evident in the following aspects: health, beauty and dress, energy, curiosity, liveliness, attitude to life, intellect, courtship and married life, dancing and singing. The dialect texts also provide messages about the relationship between young and old people. The period of youth is seen as happier than old age.

1. WPROWADZENIE

Językowy obraz etapów życia człowieka stał się przedmiotem badań językoznawców, zwłaszcza w XXI wieku. Należy tu wymienić monografię Doroty Zdunkiewicz-Jedynak [2021] i szereg artykułów o polszczyźnie ogólnej [Wolny, 2003; Bortliczek, 2013; Marcjanik, 2014; Kukier, 2018]. Niektórzy skupili się na frazeologii z tym związanej [Nikołajczuk, 2013] i na słownikach frazeologicznych ukazujących ten temat [Dziamska-Lenart, 2008]. Są też prace zajmujące się językowym

ujęciem wieku człowieka w pewnych odmianach polszczyzny – w literaturze pięknej [Ostaszewska, 1996; Kucab, 2019; Kumka, 2019; Majka, 2019; Skawiński, 2019; Trygar, 2019; Zahaczewska, 2019; Zatorska, 2019], w języku młodzieży [Potent-Ambroziewicz, 2013; Szczerbińska, 2019], w piosenkach [Drażek, 2019] i w internecie [Cuprych, 2019].

Jeśli chodzi o obraz młodości i starości w kulturze ludowej, to trzeba przywołać artykuł o przysłowiach Ewy Sadowskiej [2006], rozdział *Odzwierciedlenie starości w folklorze* w monografii Urszuli Lehr [2007] i artykuł o frazeologii śląskiej Lidii Przymuszały [2020].

Materiał do niniejszego opracowania został zaczerpnięty z kartoteki powstającego w Instytucie Języka Polskiego PAN *Słownika gwar polskich*. Składają się nań zarówno wypowiedzi spontaniczne, jak i cytaty z pieśni ludowych oraz frazemy¹, które są utrwalonymi w mowie społeczeństwa mądrościami, przekazywanymi z pokolenia na pokolenie. Zapisy pochodzą z XIX–XXI wieku. Mimo że w 2005 roku ogłoszono kaszubszczyznę językiem regionalnym, kartoteka obejmuje gwary kaszubskie.

Większość ludzi przeżywa oba wymienione w tytule etapy życia – młodość i starość. Dlatego można na ten temat spojrzeć z punktu widzenia jednostki, która żyje już wiele lat i wspomina swoją młodość, często porównując ją do stanu obecnego, czyli starości. Można też popatrzeć na życie ludzkie jakby z zewnątrz i zastanowić się, jak postępowanie w młodości rzutuje na to, co dzieje się z człowiekiem pod koniec jego ziemskiego bytowania.

Obok takiej refleksji rozciągniętej w czasie, porównującej sytuację tej samej osoby w okresie, gdy zaczynało się jej dorosłe życie, do sytuacji po wielu latach, jest też możliwe spojrzenie synchroniczne. Zestawia się kondycję i możliwości osób młodych i starych w tym samym momencie. Niektóre przekazy po prostu przedstawiają cechy i działania charakterystyczne dla osób młodych i dla osób starych. Inne zajmują się charakterystyką stanów, jakimi są młodość i starość.

Wypowiedzi i frazemy zebrane w czasie badań terenowych pokazują też pewien system wartości. Można z nich wyczytać opinie na temat tego, jak powinien zachowywać się człowiek młody, a jak stary. Zachowania odbiegające od normy są krytykowane. Spotykamy też teksty mówiące o wzajemnych relacjach ludzi młodych i starych, o tym, jakie są, a jakie być powinny.

1 Termin *frazem* przyjmuję za Wojciechem Chlebdą [1993, s. 328]: „przez frazem rozumie się względnie trwałą formę językową, która w danej sytuacji stała się – niezależnie od swych cech strukturalnych i semantycznych – przyjętym (nierazko jedynym) sposobem wyrażania danego potencjału treściowego”. Autor zalicza do frazemów tak różne zjawiska, jak: wywieszka, przysłowie, idiom, termin złożony, tytuł, frazeologizm tytułopochodny, powiedzonko, określenie geopolityczne, formuła etykietalna, slogan propagandowy, zwrot wykrzyknikowy, tradycyjna formuła bajki, zwrot fatyczny, wtrącenie metatekstowe.

2. WIEK LUDZI MŁODYCH I STARYCH

Zacznijmy od kilku cytatów, z których wynika, jaki wiek w opinii mieszkańców wsi świadczy o młodości, a jaki o starości.

Uon wyzero młodawuo, kuocasz uon ju je puółkuopy lat story ('On wygląda młodawo, chociaż ma już pół kopy lat') [LPW, t. I, s. 508] – zdanie to może nas dziwić. Pół kopy lat to trzydzieści. „Młodzian od lat 25 do 30 i więcej” określany był jako *starowaty* [K, s. 226]. Obecnie osoby trzydziestoletniej nikt nie zaliczyłby do ludzi starych. Te cytaty sprzed kilkudziesięciu lat wskazują, że młodość kończyła się wcześniej niż obecnie.

A kogo zaliczano na wsi do starych? Mówi o tym fragment pieśni: *A i to rzecz nieomylna, Psiendziesiont lot starość psilna, Sześdziesiont lot starość prawa* [LL, s. 61]. W wypowiedzi mieszkańca wsi kobieta niemająca jeszcze sześćdziesięciu lat określona została jako stara: *Ta baba jesce zyje, jus stara, młoca uody mnie, ma piyndziesiunt siedzim rokuf* [ZNUJ 72, s. 58]. Do starych zaliczano także osoby siedemdziesięcioletnie: *Ale jusz stareńki, ze 70 liat ma* [KSGP]; *Muj uojciec jus stary, mo siedemdziesiąt dwa lata* [KSGP]; *Jo to ju starzec, mom siedemdziesiąt sześć roki* [KSGP]. Z cytatu zamieszczonego w leksykonie Józefa Kąsia wynika, że granica między młodością i starością przesuwana się z korzyścią dla młodości: *I widzicie, jako teraz jest. 65 roków to młody chłop, mo zymby, zdrowe ciało, jeździ wypasionym autym, chodzi w dzinsak, a na urocystości obuwo góralskie portki, zbója zatończy i do dyskoteki idzie* [KąsP, t. VI, s. 181].

Najdawniejszy z wyżej przytoczonych zapisów pochodzi z początku XX w. i określa człowieka w wieku 25–30 lat jako *starowatego*. Kolejne cytaty z drugiej połowy XX wieku dowodzą, że do starych zaliczano osoby w wieku trzydziestu, pięćdziesięciu i sześćdziesięciu lat. Dopiero tom leksykonu Kąsia wydany w 2018 r. ujawnia, że mężczyzna mający 65 lat może uchodzić za młodego. Zapewne lepsze warunki życia (np. mechanizacja rolnictwa) i łatwiejszy dostęp do punktów medycznych sprawiły, że życie ludzkie w miarę upływu lat uległo przedłużeniu, a okres młodości trwa dłużej.

3. DWA ETAPY ŻYCIA

3.1. Postępowanie w młodości rzutuje na starość

O ścisłym związku między tym, jak człowiek postępuje, będąc młodym, a konsekwencjami jego działań w starszym wieku, mówi wiele przysłów: *Poznać lato w starości, jakim kto był za młodu* [Kol, s. 435]; *Na starość wychodzi młodość* [H, s. 114]; *Kto z młodu chodzi jako stary, na starość skacze jak młody* [Kol, s. 271]; *Młody nabywaj, stary zażywaj* [Kol, s. 272]; *By się na starość grzoć,*

piec trza stawiać za młodu [H, s. 22]; *Z młodu w tafcie, na starość w płachcie* [Kol, s. 271].

Przyzwyczajenia nabyte w młodości towarzyszą każdemu do starości: *Za młodu tsza się do fszystkiego pszyzwycajić, a nie dopiro na staroś* [PJPAN 45, s. 547]; *Chto sę za młodu do czegos przynałożi, to sę tego na starość tak chutko nie odnałożi* [S, t. V, s. 152]; *Od młodu gdo źle robi, na staroź nie bydzie lepszy* [KSGP].

Mądrość ludowa radzi za młodu dbać o zdrowie, żeby uniknąć cierpienia na starość: *Uodziwać się ciepło, bo f starości cłowiek uotcuje fsyskuo* [KSGP]; *Chto sę za młodu nie leczi, ten na starość beczi* [LPW, t. III, s. 1015].

Ważne jest uczenie się w młodości, bo przyniesie to korzyści w późniejszym wieku: *Czego się za młodu nauczysz, to na starość jagbyś naloż* [On, s. 43]; *Młody ćwiczenia i nauki potrzebuje* [Kol, s. 272]. Jedynie w młodym wieku nauka przynosi rezultaty: *Jak siy z młodości niy nauczy porzqdku, to na stare lata już niy* [B, t. II, s. 249]; *Nie nawuczeł sę procowac w młodosce, jakōż chceta, abe teroz robjeł?* [R, s. 104]; *Czego z młodości nawykł, swoje czyni stary* [Kol, s. 271].

Z pracy wykonywanej w młodym wieku człowiek korzysta na starość: *Rób za młodu, a nie mdziesz miał na starość głodu* [S, t. V, s. 152]; *Młodość i wiosna sę prawdziwie porq do pracy, czego w nich nie zasiejesz, nie będziesz zbierał w jesieni* [Kol, s. 271]; *Młodość śperuje* [‘oszczędza’], *starość waruje* [‘pilnuje’] [H, s. 109]. Lenistwo w młodości daje przykre konsekwencje w późniejszym wieku: *Za młodu próżniacy, na starość żebracy* [Kol, s. 271]; *Kto za młodu źle gazduje, tego na starość biyda bije* [P, s. 28]; *Fto z młodu źle gazduje, to guo na staroś biyda bije* [ME III, s. 159]; *Fto za młodu lejbusiuje, to na starość głód pocuje* [H, s. 61].

Młodzińcze przeżycia mają wpływ na resztę życia: *Nie popuść, nie popuść, obycaju swego, bo na stare roki, uciesys się śniego* [H, s. 123]; *Czego za młodu nie użyjesz, tego na starość nie uwidzisz* [On, s. 44]; *Cłowiek wesoly z młodu i na starość pamięta* [KSGP]; *Za grzechy młodosce odpokutujesz w starosce* [S, t. III, s. 90]; *Grzechy młodości karze Pan Bóg na stare kości* [Kol, s. 271]; *Przyplacisz w starości rozpustnej młodości* [Kol, s. 271].

Kwintesencją rozważań na temat wpływu postępowania człowieka młodego na jego stare lata jest przysłowie *Czym skorupka w nowości nawre, tym na starość smerdzi* [On, s. 46]; *Cym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość cuchnie* [KSGP].

3.2. Żal utraconej młodości

Ludzie zdają sobie sprawę z przemijania młodości, która trwa stosunkowo krótko: *Młodość przelatuje, życie ulatuje* [H, s. 109]; *Ludzie i młodość mijają, ino siwe wyrychy ostojom* [H, s. 104]; *Młodość cłeka ginie, jak śniyzek w dolinie* [H, s. 109].

Osoby w starszym wieku wyrażają smutek z powodu upływu lat i tęsknią za młodością, która przeminięła: *Dzie moja młodość...* [KSGP]; *Keby się te młode roki*

wrociały! [KSGP]; *Ach, moje młode lata, jeszcze mi żal z tego świata* [O, s. 56]; *Srał pies piniondze, ale kieby tak jesce raz młodym być!* [KąsŚl, s. 418]².

Ten motyw często pojawia się w pieśniach ludowych: *Oj juści, juści, moje młodości uo ziemie runęły* [KSGP]; *Sumi las, sumi las, sumi bystro woda, Młode roki przesły, skoda mi ik, skoda* [KąsP, t. VI, s. 178]; *Góry z dolinami dolbym wos wyzłocić, kieby mi się fciały młode roki wrócić* [KąsP, t. VI, s. 178]; *Hej, wyrsycku zielony, Dolbyf cie ozłocić. Hej, kieby się mi mogła Moja młodość wrócić!* [KąsP, t. VI, s. 181]. Niektóre sformułowania powtarzają się i w pieśniach i w przysłowiaach: *Dolby se niejedyn wyrsycki wyzłocić, kieby mu się fciały młode rocki wrócić* [H, s. 47].

3.3. Zachowanie stosowne do wieku

W obrębie danej społeczności wiadomo, jakie zachowania są poprawne, a jakie naganne. Więcej wymaga się od starszych: *Co ujńdzie małymu, to nie ujńdzie starymu* [On, s. 42]; *Co przystoji młodemu, nie uchodzi staremu* [H, s. 37]; *Starego szpeci, ci młodemu uchodzi* [Kol, s. 436].

Krytyce podlegają zachowania osób starszych przypisywane osobom młodszym: *Mnie to nie pasuje, taki staryj babie, taki głupstwa jeszcze pleść* [KSGP]; *Taki staruszek i młodego chłopaka stroi* [KSGP]; *Młodo jak jagoda po świnyntym Morcinie* ‘ironicznie o starszej już kobiecie, ale zgrywającej młodą (zwykle przez młodzieńczy strój, makijaż i zachowanie właściwe osobie młodej)’ [KąsP, t. VI, s. 179]³. W końcu ujawnienie wstydlivosti u człowieka dojrzałego też uznano za niewłaściwe: *Sromotlewy, jak młode dziewczę* [R, s. 202].

4. LUDZIE MŁODZI I STARZY

4.1. Różnice między ludźmi młodymi i starymi

4.1.1. Zdrowie

Wiele przysłów przekazuje ogólnie znaną prawdę, że w starszym wieku nasilają się choroby: *Starość niesie chorobę* [H, s. 161]; *Starość nie sama przychodzi, kupę z sobą chorób wodzi* [Kol, s. 435]; *Starość: stek chorób i przykrości* [Kol, s. 435]; *Sama starość stoi za chorobę* [Kol, s. 435]; *Próżne zachody leczyć stare lata, choćbyś doktorów miał z całego świata* [Kol, s. 435]; *Biedna starości, nosząc cię, bolą kości* [Kol, s. 435]; *Na starość clek płony, jako ziarno bez dusy* [H, s. 114].

2 Urszula Lehr [2007, s. 33] pisze: „Starość może być zatem »zapatrzona« w przeszłość (tęsknota za młodością)”.

3 Skomentowała to porównanie Ewa Sadowska [2006, s. 65].

W starszym wieku zdarza się, że słabnie ruchliwość, pojawiają się kłopoty z chodzeniem, zmienia się sylwetka: *Dzis jem ju stari, robię sę coraz słabszi, nogi mie ju nie chcą nieść, ale kiej ja jesz beł młód, tej ja góry bód* [S, t. VII, s. 167]; *Starosc krzewi krzebt* [‘grzbiet’] człowieka [LPW, t. II 350]; *Rynce słabo sprawne u starszego człowieka* [RŁTN 28, s. 89]; *Na staroś chodzi się z laskum* [RŁTN 24, s. 156]; *Na starość cie nidz nie czako, yny kryka* [‘laska’] i *kajstra* [‘worek’] i po zebraniu chodzić [KSGP]; *Staremu, gdy chodzi, trzecia noga z lasu płuży* [Kol, s. 436]. Kij został nawet nazwany pociechą starości: *Przynies mie moją pocechę starosce* [S, t. IV, s. 95]. O trudnościach z poruszaniem się mówi przysłowie *Jabusko kie dożre, z jablonki spaduje, cłek kie roków dońdzie, już nie podhipkuje* [H, s. 70] i porównanie: *potrzebny (komusik, gdziesik) jak stary babce rower* [D, s. 110]. Różnicę między sprawnością fizyczną ludzi w różnym wieku obrazuje przysłowie *Żróbeczek se bryko, konisko utyko* [H, s. 194].

Zmienia się odczucie temperatury ciała: *Młody to ma dość krsi to go grzeje* [OWM, s. 164], a *Starim ludzom wszędzie zimno* [S, t. V, s. 151]; *A tera na staroś to aby pod bebech wliś, bo ci zimno* [JP, s. 354]⁴.

Niekiedy następuje utrata wzroku: *A uona pot starość uociemniała* [KSGP].

Mowa staje się niewyraźna (zapewne z powodu braku zębów): *Bóndź no taki stari jak ja, to nie bandziesz już móg wimówić chleb, jana beb* [Koc, s. 79].

Jednak zdarzają się wyjątki; niektórzy ludzie w starszym wieku zachowują zdrowie i dobrą kondycję: *Stary, ale jary* [Kol, s. 436]; *Stary, ale jary lepszy czasem od młokosa* [Kol, s. 436].

4.1.2. Uroda i strój

Uroda jest cechą ludzi młodych: *Młodego kształci krosa, a starego szaty* [On, s. 123]. Równocześnie młodym ludziom zależy na ładnym wyglądzie: *Każdy młody patrzy się ubrać* [KSGP]. Porównanie córki i matki wypada na korzyść córki: *Młoda to sóm strój, a stara gnój* [S, t. III, s. 89]. Zauważono, że zmienia się moda – ludzie młodzi ubierają się inaczej niż starsi: *Ta młocso data ludzi to już inacy mówi, chodzi i strój mo jinny* [KSGP]. Z biegiem lat włosy siwieją: *Uojczulk nasz je staruszki ji jako guołobk siwuszki* [LPW, t. II, s. 351]; *Staruszka jako baruszka* [‘owca’] [On, s. 189]⁵.

4.1.3. Energia, ciekawość, ruchliwość

Różnicę między młodymi i starymi w zakresie energii życiowej lapidarnie ujmują słowa pieśni: *Staremu, staremu za piecem zagrodić, młodemo, młodemo po tem świecie chodzić* [KSGP]. Myśl ta powraca w wielu cytatach.

4 Tę cechę zauważyła Sadowska [2006, s. 73], przypisując młodości gorąco, a starości zimno.

5 Siwiznę wyróżniła Maja Wolny [2003, s. 193] jako cechę charakteryzującą ludzi starych.

O młodych: *To młode, to patrzy ino latać* [KSGP]; *Jou za młodygo bulem śmiałygo ducha* [KSGP]; *Młodzi zawsze czegoś szukają* [B, t. II, s. 249]; *Una tyz za młodu rajzowała puo śfiecie* [NT II, s. 111]; *Młodość to płochość* [O, s. 56]; *Jakby też rok bez wiosny mieć chcieli, którzy chcą, żeby młodzi nie szaleli* [Kol, s. 272].

O starych: *Starsymu człowieki to się nicegaj nie chce* [KSGP]; *Staremu człowiekowi nalepie doma za pieckę* [LPW, t. II, s. 372]; *Stary człowiek, a nen kuot za pieckę to je to samuo* [LPW, t. II, s. 349]; *Dla staruszki pieck i garnuszki* [LPW, t. II, s. 351]. Starzy ludzie nie lubią zmian: *Starego odmienić (oduczyć) trudno* [Kol, s. 436].

Porównuje się ludzi do roślin. Młode są giętkie, a starsze łatwo się łamią: *Za młodu gałązki nachylaj na znamię, bo kiedy już urośnie, nie gnie się, lecz łamie* [Kol, s. 271]; *Młodym łatniej rządzić, młodą płonkę łatniej naprostować* [Kol, s. 272]; *Biyda starego naginać* [H, s. 18]; *Staryk smreków się nie przesadzo* [Kol, s. 162]⁶.

4.1.4. Nastawienie do życia

Z zapisów gwarowych wynika, że postawami dominującymi u młodych są optymizm, wesołość, chęć do śmiechu, zadowolenie z życia. Oto zapisy: *W mojik młodych rokak słonecko świyćyło, casym holny zawył, tyz mi dobrze było* (z pieśni) [KąSP, t. VI, s. 178]; *Młodamu je szandzie dobrze* [KSGP]; *Tedi mi się śmnieli, uciechi było, jak to młode ludzie* [N, s. 40]; *Młodość chce wesołości, jak pogro, to mu wesely* [KSGP]; *Bo mode lata swoje przeżyć chcieli na wesoło* [Kosz, s. 26]; *W młodości było zawdy mocka uciechy* [KSGP]. Z oracji weselnej pochodzą słowa: *Z wielgiej lidzby młodzieży, którzy tu przybyli, kuzden się z ochoto bieży i weseli* [KSGP].

Przeciwstawiona jest temu postawa ludzi starszych: *Starymu człowiekowi je markotno* [JP, s. 354]; *Beczy jak staro baba* [On, s. 22]; *Stare baby do parady, a młode do uciechy / ceszby* [On, s. 188].

4.1.5. Intelpekt

Powszechna opinia jest taka, że mądrości nabywa się z biegiem lat, a więc zasadniczo człowiek młody jest głupi, a stary mądry, co ilustrują przykłady na temat ludzi młodych: *Młody je głupi* [RŁTN 24, s. 250]; *Młody to gupi* [KSGP]; *Jesce się nie znas, młody jesteś* [jw.]; *Młokos jeszcze i głupoty się trzymają* [Pelc, s. 262]; *To jeszcze młodi chłopiec, to i głupi* [G, s. 246]; *Młodzinki jest to i durninki* [PJPAN 61, s. 172]; *Młody cłek, cielynciu podobny* [H, s. 109]; w końcu *Młodość – głupność* [KSGP]. Wyróżniono przypadek odwrotny: *Młody, ale by starego nauczył* [Kol, s. 272].

Kolejna grupa przykładów mówi o powiązaniu mądrości ze starszym wiekiem: *Włosy siwieją, rozum żreje* [H, s. 181]; *Jim chto starszejsi, tim mondrzejszi* [Koc,

⁶ Porównywanie ludzi młodych i starych do roślin w przysłowiach odnotowała E. Sadowska [2006, s. 65].

s. 79]; *Robi się starszy ji mndrzeje* [RŁTN 24, s. 223]; *Im kto starszy, tym powinien być mędrszy* [Kol, s. 435]; *Stary w rzeczach biegły* [Kol, s. 437]; *U starych mądroscy, a u dzieci prawdy szukaj!* [LPW, t. II, s. 371].

O doświadczeniu, nabywanym w miarę upływu lat, informują frazemy: *Robi to jak stary* [On, s. 178]; *Starego trudno oszukać* [Kol, s. 436]; *Starego wróbla na plewy nie złapią* [B, t. III, s. 196]; *Starego wróbla biyda na plewy chyć* [H, s. 160]; *Uczyć starego kota mysz chwytac* [S, t. III, s. 76]; *Żywoć starszego uczy młodszy* [Kol, s. 437].

Kilka przysłów podkreśla opozycję między ludźmi starymi (mądrymi, doświadczonymi, ale pozbawionymi już sił i energii życiowej) i młodymi (skłonny do działania, ale niekoniecznie obdarzonymi wiedzą): *Gdyby młodość umiała, gdyby starość mogła* [Kol, s. 271]; *Młodego rada, a starego wojna – śmiech* [Kol, s. 272]; *Stary do / od rady, (a) młody do / od zwady* [Kol, s. 437].

Starość konotuje mądrość. Kolejne wypowiedzi są świadectwem sytuacji przeciwniej. Podkreślają, że zdarzają się przypadki odwrotne – mimo zaawansowanego wieku ktoś zachowuje się jak człowiek młody, niedoświadczony: *Jo taki stary, a tys poradziul zginoc w leśsie* [KSGP]; *Stary, a głupi* [Kol, s. 436]; *Jak stary, tak głupi* [On, s. 91]; *Taki stary, a taki głupi* [On, s. 196]; *Stary jak świat, a głupi jako cielak* [O, s. 74]; *Teroz na staroś zakciwo się wom jakisik głupoty* [Mies, s. 57].

Niekiedy zdolności intelektualne słabną w późnym wieku, o czym świadczą kolejne cytaty: *Człowiek wiedziol siła, ale na staroś człowiek zapumliwy* [KSGP]; *Czym starszy, tym głupszy* [On, s. 46]; *Gupieje jus cłowieg na staroś, cy co?* [KSGP]; *Duokumyntnie zgłupieli na staroś* [KSGP]. W końcu taki senior (używając współczesnego określenia) zbliża się do poziomu dziecka: *Stari ludze, a małe dzieci* [S, t. V, s. 151]; *Stary a dziecko jedno drogo chodzi* [KSGP]; *Stary – jak dziecię* [Kol, s. 436]; *Starzy dwa razy dziećmi* [Kol, s. 437]; *Na starość cłek rod dzieci bawi, bo i som jako dziecko* [H, s. 114].

4.1.6. Zaloty, małżeństwo

Z zebranego materiału wynika, że na ogół zalecane było zawieranie małżeństw w młodym wieku: *Dawni to panny młodziusieńko śli za mąż* [KSGP]; *Chto sia chce żanić – to i z młodech lot* [St, s. 4]. Przysłowie wyraża aprobatę dla ożenku z młodą kobietą: *Kto młodą pojmie, lato sobie sprawi, ale kto starą, zimy się nabawi* [Kol, s. 272].

Nie zawsze młoda mężatka była zadowolona ze zmiany swej sytuacji życiowej po zawarciu małżeństwa: *Hej, biydo moja, biydo, pomóz mi biydować, ej młodok się wydała, nie umie gazdować* (z pieśni) [PPH II, s. 167]. Zapisano nawet, że *Jag za mąż wyjść, to ju po młodości* [KSGP]. Zapewne rzadko się zdarzało, żeby panna wychodziła za mąż w wieku uznanym za zbyt późny, zgodnie z przysłowiem *Se starą panną do klasztoru, a s młodą do chłopca!* [LPW, t. II, s. 371].

W społeczności wiejskiej był też określony wiek młodzieńców odpowiedni do żeniaczki. Zbyt wczesne zainteresowanie kobietami spotykało się z krytyką: *To jeszcze zupełny młokos, mliko pud nose, a już za dziwkami lata* [Pelc, s. 262].

Najwięcej protestów wzbudzała jednak sytuacja, w której starszy mężczyzna starał się o względy młodej dziewczyny: *Stary dziód, młodyj rad* [H, s. 161]. Znalazło to odbicie w spontanicznych wypowiedziach, przysłowiach i pieśniach: *Ten staruch jesz dziewczętom do uoczu zazero* [LPW, t. II, s. 348]; *Głowa mu siwieje, a się za młódkami łobziyra* [Sz, s. 358]; *Smieszni stari, co sę do młode wali* [S, t. III, s. 89]; *Młoda bialka dło starego to koń, na chernim uon do piekła zajedze* [LPW, t. II, s. 349]; *Diobel sę ceszi, że chtos stori bierze młoda białkę* [LPW, t. I, s. 372]; *Je to djobli żywobyici, jak się stary młodej chyci* [On, s. 95]; *Kie zyjdzie stary z młodom, to jak sporzyć ogiyn z wodom* [H, s. 87]; *Stary z młodom, jak ogiyn z wodom* [On, s. 189]; *Pszyjechol du ni starzyniec, uklunil ji się uo winiec. Ni mom ci ja wianecka, ja grzecna panienecka, tyś starzec* (z pieśni) [KSGP].

O pożałliwości niestosownej dla podeszłego wieku mówi wielowariantowe przysłowie: *W starym piecu (jeszcze) diabel / diabli (dobrze) pali / polom* [Kol, s. 437; SGP, s. 520; KąsP, t. XI, s. 544]; *W starym piecu ogiyn hucy* [H, s. 177]; *Stare piecysko, diablu watrzysko* ('duża watra, ognisko') [H, s. 160]; *We starym ciele, rod djabol miele* [H, s. 178].

Jedno przysłowie wyraża pochwałę małżeństwa ze starszym mężczyzną: *Lepiej / Lepiyy / Lzyj starego dźwigać, niż / jak / niżli młodego ścigać* [Kol, s. 435; P, s. 28; H, s. 105]. Inne odradza pannom taki związek: *Ni ma co iść za starego, bo i ni ma hasnu* ('pożytku, zysku') *śniego* [H, s. 115]. Z kolejnego dowiadujemy się, że: *Staremu, za piecem zagrozić, młodemu, ku dziywcynie chodzić* [H, s. 161].

4.1.7. Taniec i śpiew

Zapisy gwarowe dostarczają wielu dowodów na to, że ulubioną rozrywką młodzieży jest taniec: *Taki młody chce se potańcować* [KSGP]; *Zbioro się te takie młodziaki i zaraz tańczo* [KSGP]; *Dziadeg hulał za młodu, niyjene pudkófkie zder!* [KSGP]; *Jag żyym buł młody, to żyym na zabawie puowyjpprowadzoł fszyskie pannyj duo tańca* [KSGP]; *W młodości to bym cie ftańcu przeskoczyła* [KSGP].

W zestawieniu z tańcem młodych taniec starych wypada słabo: *Jak stary tańcuje, to tajagby się staro krowa gziła* [On, s. 91]; *Deszcz ranny, płac panny, starej baby toniec, zaraz temu koniec* [Gaj, s. 136]. Dlatego powiedzonka i pieśni ludowe odradzają tańczenie starszym osobom: *Staremu płaść nie przystoi* [Kol, s. 436]; *Niech stare siedź dóma, a młode niech jidó na muzika* [Koc, s. 79]; *Młodi w rzqd, stari w kqt* [S, t. III, s. 89]; *Starego do pieca, młodego do tońca* (z pieśni) [Koc, s. 79]; *Młodemu toniec, staremu różaniec* [H, s. 109].

Również śpiew był domeną młodych: *A co za szumny piejśni my tam mieli, jag ech jou buł młodi* [NT II, s. 62]; *Ale to, jak to młodzież, zawsze śpiwała!* [KSGP].

4.2. Relacje między ludźmi młodymi i starymi

Młodzi uczą się od starych, obserwując ich i naśladowując, co wyrażone jest w przysłowia: *Starzy gadają, młodzi słuchają* [H, s. 162]; *Starzy radzom, młodzi się ucom* [H, s. 162]; *Słuchaj starszych, dobrze radzą, ich nauki się przydadzą* [Kol, s. 435]. Charakter animalistyczny mają przysłowia: *Jak stare krowy buczą, tak się od nich celoki uczą* [LPW, t. II, s. 372]; *Jak starzy śpiewają, tak młodzi czerkają* (‘ćwierkają’) [O, s. 74]. Na podstawie zebranego materiału można też zauważyć przeciwną tendencję: *Tera to nie takie głupie młode, nie słuchają starych* [KSGP].

Niektórzy starsi ludzie chwalą sobie towarzystwo młodych: *Z młodziezum puogodać lubie* [KSGP]; *Przy młodych stari człowiek młodnieje* [S, t. III, s. 90].

Starsi wymagają od młodych szacunku: *Przed wszystkimi starcami i przede mną musisz mucę* (‘czapkę’) *zdjąć* [LPW, t. II, s. 348]; *Puosanować trza starso uosobe* [KSGP]. Niestety, więcej jest świadectw złego odnoszenia się młodych do starych: *Dziejci podrzeźniają starsyn* [ZNUJ 18, s. 113]; *To tak niyladnie starsych prze-drzeźniać!* [KSGP]; *Młodziaki w niejkiej posanie starsich nie majo* [KSGP]; *Starzy ludzie u młodych to nic nie stojo* [RŁTN 24, s. s. 250]; *Dzisiaj stary młodemu niemiely* [KSGP]; *Łu starygo cłowieka to nikt nie uważa* [KSGP]; *Mie darmo się z młodymi zadować, stary to głupi, mówią* [KSGP]; *Stare pomiatają, gdy młodzi nastają* [Kol, s. 436]; *Stare w kónt, a młode w rzónd* [Koc, s. 79]. Niektóre przysłowia wyrażają brak szacunku dla starych ludzi metaforycznie: *Stary płaszcz pomiatają* [Kol, s. 437]; *Na starom wierbe i kozy skácom* [P, s. 29]. Szczególną krytykę budzi stosunek dzieci do rodziców, którzy już przepisali gospodarstwo młodym: *Jak usz je zapisane na nich, to tera raus ze starami* [KSGP].

Z kolei starsi ludzie często krytykują zachowania młodych, np. *Ci młodzi to już nidz nie chco robidź w zaropkach* [KSGP]. Doświadczenie nabyte w ciągu lat życia i wspomnienia z własnej przeszłości powodują, że *Stary młodemu rychlej zrozumie* [Kol, s. 436]. Czasem przychodzi jednak refleksja, że wytykający błędy dawniej zachowywali się podobnie: *My stari na tę młódz tak dziś szchalujemy, a nie pamniętómy, że my nie były co wiele lepsi* [S, t. VII, s. 167]; *Starzi się gniewają, że młodzi kuochajom, sami tak robili, a nie pamietajom* [z pieśni] [PPH II, s. 154]; *Zapómnioł wół, ze cieleciem był* [C, s. 302].

5. MŁODOŚĆ I STAROŚĆ

Etap życia, jakim jest młodość, jest postrzegany jako szczęśliwy, zwłaszcza gdy towarzyszy mu zdrowie: *Młodemu człowiekowi je dycko lekszy żyć, niż starymu* [KSGP]; *Ni ma jak cłohiek młodi a zdrowi* [KSGP]; *Zdrohie ji młodość to cali majóntek* [KSGP]; *Córuś, moja córuś, po cóz ci uroda, kiedy mos majątek i jesteś tak młoda* (z pieśni) [MPTL VII, s. 266]; *Sanuj se, dziewczyno swoje młode lata* (z pieśni)

[KąśP, t. VI, s. 177]. Podsumowanie takiego postrzegania młodości zawiera się w powiedzeniu *Co młodość to młodość* [KSGP].

Niektóre przysłowia przekazują ciekawe myśli związane z okresem młodości i starości. Przysłowie *Koźdi chce być młodi, ale długo chce żyć* [S, t. III, s. 89] podkreśla sprzeczność między dwoma ludzkimi pragnieniami – by być wciąż młodym i by długo żyć. Jeśli się będzie długo żyło – zazna się starości. Podobnie: *Biedna starości, wszyscy cię żądamy, a kiedy przyjdiesz, to znów narzekamy* [Kol, s. 435]. Inne przysłowie *Stari był raz młodi, ale czy młodi mdze raz stari, tego nicht nie wie* [S, t. III, s. 89] zwraca uwagę na przewagę doznań człowieka starego, który przeżył młodość. Młody niekoniecznie przeżyje starość.

Ludzie zdają sobie sprawę z tego, że się starzeją: *Kuzden się starzeje* [KSGP]; *Rok za rokym uciekał, a my se starzimy i tracimy* [PJS I, s. 125]; *Cłowieg ani się uobejrzy, jak się starzeje, dopiro jak się widzi jag dzieci rosno, widać, jak się cłowiek starzeje* [KSGP]; *Po dzieciak poznajes, ze się stary stajes* [H, s. 142].

Wielką troską mieszkańców wsi było (a może jest nadal) zmartwienie o to, jaki będzie ich los, gdy zabraknie sił do pracy. Kto się nimi zaopiekuje? *Torbuju się, jak to będzie na starość* [BM, s. 43]; *Cięsko jes na starość guospodarzyć* [KSGP]; *Na starość się idzie na wycugu mieszkać* [KSGP]; *Na starość nawet uopieki ni ma* [KSGP]; *Ni ma gdzie iż na starość* [KSGP].

Starość potęguje myśli o śmierci: *Stari ludze lepedajm jak dodrzeniałe jabka* [S, t. V, s. 151]; *Młodi może umrzec, stari musi* [S, t. III, s. 89]; *Młody rychło umrzec może, stary długo żyć nie może* [Kol, s. 272]; *Młodemu na świat, staremu ze świata* [Kol, s. 272]; *Stari za, a ti młodi choć tem casem* [KSGP]. Szczególnie marzec był uznawany za miesiąc, w którym umierają starzy ludzie. Stąd przysłowia: *Jak przidzie marzec, umrze niejeden starzec* [On, s. 88]; *Jak przeżyje marzec, beńdzie zół i starzec* [KSGP]; *Na marzec narzyko każdy starzec* [On, s. 137]; *Radował się starzec, kiedy minół marzec* [On, s. 177].

W kartotece *Słownika gwar polskich* znalazł się tylko jeden zapis, który wskazuje na podziękowanie za starość: *Dzękuję ce, Boże, za starość, ale brón mie od dziwactwa* [S, t. V, s. 152]. Pozostałe cytaty wartościują ten okres życia negatywnie. Określają go jako *brzydki, biedny, gorszy niż złe pożywienie, francowaty*: *Starość je brzydko* [B, t. IV, s. 336]; *Starość je bhiedna* [KSGP]; *Starość je gorso, niż zły kust* ('wikt, wyżywienie') [On, s. 188]; *Powiym ci, Jaśku, ze niek ta ślak trafi tom francowatom starość* [KąśP, t. X, s. 326]. Najbardziej rozpowszechnionym przysłowiem na ten temat jest *Starość nie radość* [Kol, s. 435], czasem rozbudowane: *Starość nie radość, śmierć nie wesele* [PJ PAN 11, s. 165]; *Starość nie radość, młodość nie wesele* [Kol, s. 435]; *Starość nie radość, smutek nie wesele* [Kol, s. 435]; *Młodość – płochość, starość nie wesele* [Kol, s. 271]; *Starość nie radość, trza umrzyć*

[BM, s. 46]; *Starość nie radość, młodość pohubość / pochabość* ('zarozumiałość, lekkomyślność, porywczosć') [P, s. 31]⁷.

Żartobliwy charakter ma powiedzonko *Jyny mrowiec się na starość raduje, bo mu skrzydła urosnóm* [On, s. 101]. Odnosi się ono do tego, że samce mrówek pod koniec życia fruują.

Przegląd materiału gwarowego z całej Polski pokazuje, że ludzie rozmyślali i rozmawiali między innymi na temat upływu czasu, zmian zachodzących w kondycji człowieka, zalet wieku młodego i trosk związanych z wiekiem podeszłym. Do refleksji nad życiem w różnych jego przejawach nie potrzeba wykształcenia. Każdy człowiek może się zastanawiać nad światem, ludzkim losem, różnymi sytuacjami i okolicznościami. Wyniki tych przemyśleń zostały utrwalone w przysłowiach i pieśniach przekazywanych w ustnej postaci z pokolenia na pokolenie. Swoje doświadczenie zdobywane w ciągu życia starsze pokolenie udostępniało młodszemu w trakcie rozmów odbywanych w czasie wspólnej pracy lub snucia opowieści wieczorami podczas odpoczynku. Wiele z tych zapisanych przez badaczy myśli jest aktualnych i uniwersalnych. Zmieniło się to, że dzięki rozwojowi medycyny i lepszym warunkom życia wiek ludzki przedłużył się, młodość trwa dłużej, a starość zaczyna się później.

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

- B – BRZEZIŃSKI Władysław, 1987, 1992, 1995, *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim*, t. II, III, IV, Energeia, Warszawa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- BM – BARTMIŃSKI Jerzy, MAZUR Jan, 1978, *Teksty gwarowe z Lubelszczyzny*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- C – CYGAN Stanisław, 2009, *Z gwary świętokrzyskiej. Świat dawnej wsi w relacjach mieszkańców. Pogwarki. Twórczość ludowa. Słowniczek*, Muzeum Wsi Kieleckiej. Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce.
- D – RAK Maciej, 2005, *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*, Wydawnictwo Scriptum, Kraków.
- G – GÓRNOWICZ Hubert, 1973, *Dialekt malborski*, t. II: *Słownik*, z. 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Gdańsk.

7 Przysłowie to jest na tyle popularne, że znalazło się w tytułach kilku artykułów [Nikołajczuk, 2013; Pawłowska, Rękawek, 2013; Mizerova, 2016].

- Gaj – GAJ-PIOTROWSKI Wilhelm, 1967, *Kultura społeczna ludu z okolic Rozwadowa*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.
- H – HODOROWICZ Stanisław Andrzej, 2006, *Podholańskie porzypadła i pogwarki maści wselijakiej ku cłeka zadumie i wesolości dane*, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Nowy Targ.
- JP – ZAMOŚCIŃSKA-KUCAŁOWA Joanna, 1959, *Teksty gwarowe nr 27*, „Język Polski”, R. XXXIX, s. 353–355.
- K – KARŁOWICZ Jan, 1907, *Słownik gwar polskich*, t. V, Akademia Umiejętności, Kraków.
- KąśP – KĄŚ Józef, 2018, 2019, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. VI, X, XI, Małopolskie Centrum Kultury Sokół, Nowy Sącz.
- KąśŚl – KĄŚ Józef, 2003, *Słownik gwary orawskiej*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Koc – SYCHTA Bernard, 1985, *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, t. III, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Kol – KOLBERG Oskar, 1977, *Przysłowia*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Kosz – KOSZYK Szymon, 1959, *Pogwarki opolskie*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice.
- KSGP – Kartoteka *Słownika gwar polskich*, b.r., Repozytorium Cyfrowe Polskich Instytutów Naukowych, <http://rcin.org.pl/dlibra/publication/37156> (dostęp: 23.07.2023).
- LL – GĘBIK Władysław, oprac., 1959, *Rękopis Thomasicka*, „Literatura Ludowa”, R. 3, nr 3–4, s. 55–61.
- LPW – LORENTZ Friedrich, 1958, 1970, 1973, *Pomoranisches Wörterbuch*, t. I, II, III, Akademie Verlag, Berlin.
- ME III – STOPKA Andrzej, 1898, *Materiały do etnografii Podhala (Zakopane, Kościelisko, Poronin, Czarny Dunajec)*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, s. 73–166.
- Mies – MIESIĄCZEK Wawrzyniec, 1967, *Pogodki spod Lipowskiej*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- MPTL VII – DEKOWSKI Jan Piotr, 1948/1949, *Zwyczajne weselne w powiecie opoczyńskim*, „Prace i Materiały Etnograficzne”, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Lublin, s. 211–300.
- N – NITSCH Kazimierz, red., 1955, *Północno-polskie teksty gwarowe od Kaszub po Mazury*, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków.
- NT II – NITSCH Kazimierz, 1960, *Wybór polskich tekstów gwarowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

- O – ORACKI Tadeusz, oprac., 1977, *Mądrzejszy Mazur niż diabeł. Zbiór przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich z terenu Warmii i Mazur*, Wydawnictwo Pojezierze, Olsztyn.
- On – ONDRUSZ Józef, 1960, *Przysłowia i przymówiska ludowe ze Śląska Cieszyńskiego*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.
- OWM – PERZOWA Henryka, KOŁODZIEJCZYKOWA Danuta, red., 2002, *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. IV, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Warszawa – Kraków.
- P – RAK Maciej, 2016, *Materiały do etnografii Podhala*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Pelc – PELCOWA Halina, GUMOWSKA-GROCHOT Ilona, SKÓRSKA Blanka, 2020, *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. VIII: *Człowiek i rodzina. Higiena i choroby. Meble, sprzęty i prace domowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- PJPAN 11 – KUĆAŁA Marian, 1957, *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich*, Zakład im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- PJPAN 45 – SZYMCHAK Mieczysław, 1965, *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim*, cz. IV, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- PJPAN 61 – ZDANIUKIEWICZ Alojzy Adam, 1972, *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- PJS I – STEUER Feliks, 1934, *Dialekt sulkowski*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- PPh II – *Pieśni Podhala II*, 1971, Państwowe Wydawnictwo Muzyczne, Kraków.
- R – RAMUŁT Stefan, 1893, *Słownik języka pomorskiego, czyli kaszubskiego*, Akademia Umiejętności, Kraków.
- RŁTN 24 – DEJNA Karol, 1978, *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej”, t. 24, s. 149–274.
- RŁTN 28 – STASZEWSKA Zdzisława, 1983, *Przymiotniki stopnia natężenia w gwarze okolic Radomska*, „Rozprawy Komisji Językowej”, t. 28, s. 71–97.
- S – SYCHTA Bernard, 1969, 1970, 1972, 1976, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. III, IV, V, VII, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- SGP – REICHAN Jerzy, URBAŃCZYK Stanisław, red., 1994–1998, *Słownik gwar polskich*, t. V, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- St – STEFFEN Augustyn, 1934, *Zbiór polskich pieśni ludowych z Warmji*, t. II, Marcin Fiutak, Leszno.

- Sz – SZEWCZYK Zenon Piotr, 2014, *Słownik gwary Lachów sądeckich (podegrodzkich)*, Biblioteka Gminna w Podegrodziu, Podegrodzie.
- ZNUJ 18 – ZARĘBA Alfred, 1960, *Słownik Starych Siołkowic w powiecie opolskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, z. 18.
- ZNUJ 72 – KARAŚ Mieczysław, 1965, *Orawskie teksty gwarowe z obszaru Czechosłowacji*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, z. 72.

BIBLIOGRAFIA

- BORTLICZEK Małgorzata, 2013, *Leksem starość i leksemy pokrewne oraz ich synonimy w polszczyźnie*, w: K. Walotek-Ściańska, M. Šerák, M. Szyszka, Ł. Tomczyk, red., *Starzenie się i starość w dynamicznie zmieniającym się świecie. Stárnutí a stáří v rychle se měnícím světě*, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec – Praha, s. 25–38.
- CHLEBDA Wojciech, 1993, *Frazematyka*, w: J. Bartmiński, red., *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, Wydawnictwo Wiedza o Kulturze, Wrocław, s. 327–334.
- CUPRYCH Renata, 2019, *Językowy obraz starości w internetowych kampaniach społecznych*, w: M. Krauz, red., *Obszary Polonistyki 4. Obrazy młodości i starości w języku, literaturze i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 101–116.
- DRAŹEK Beata, 2019, *Językowe wyznaczniki młodości w piosenkach disco polo*, w: M. Krauz, red., *Obszary Polonistyki 4. Obrazy młodości i starości w języku, literaturze i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 132–148.
- DZIAMSKA-LENART Gabriela, 2008, *Frazeologizmy określające wiek człowieka w tematycznych słownikach frazeologicznych języka polskiego*, w: M. Aleksiejenko, M. Hordy, red., *Słowo. Tekst. Czas IX. Człowiek w przestrzeni słownika i tekstu. Materiały IX Międzynarodowej Konferencji Naukowej (Szczecin, 8–10 listopada 2007 r.)*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 121–128.
- KUCAB Mateusz, 2019, *O (nie)obecności młodości w twórczości Bolesława Leśmiana (na wybranych przykładach z poezji i prozy)*, w: M. Krauz, red., *Obszary Polonistyki 4. Obrazy młodości i starości w języku, literaturze i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 82–91.
- KUKIER Joanna, 2018, *Starucha czy staruszka – jak mówimy o seniorach?*, „Res Rhetorica”, nr 5(2), s. 69–75.
- KUMKA Karolina, 2019, *„Trzeba się szykować do drogi”. Umykająca młodość w obliczu starości w hospicjum, czyli Jana Grzegorzczaka Pospieszny*, w: M. Krauz,

- red., *Obszary Polonistyki 4. Obrazy młodości i starości w języku, literaturze i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 52–59.
- LEHR Urszula, 2007, *U schyłku życia. Starość mieszkańców wsi Beskidu Śląskiego i Podhala*, Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- MAJKA Bernarda, 2019, „*A więc już do nich należę, do tych starych kobiet pochylonych nad życiem...*”. *O starości w lirykach Ludmiły Mariańskiej*, w: M. Krauz, red., *Obszary Polonistyki 4. Obrazy młodości i starości w języku, literaturze i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 60–68.
- MARCJANIK Małgorzata, 2014, *Językowy obraz osoby starej*, w: B. Szatur-Jaworska, red., *O sposobach mówienia o starości. Debata. Analiza. Przykłady*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa, s. 11–17.
- MIZEROVA Simona, 2016, *Czy kobieca starość to nie radość? Interpretacja kobiecej pełni życia na przykładzie elementarnych tekstów dotyczących fizycznego piękna kobiet*, w: J. Kuć, red., *Kobieca starość w języku, literaturze i kulturze*, Wydawnictwo Aureus, Kraków, s. 111–123.
- NIKOLAJCZUK Krystyna, 2013, *Czy starość nie radość? Polska frazeologia oznaczająca starość przez pryzmat teorii pól*, „*Język Polski*”, R. XCIII, s. 162–173.
- OSTASZEWSKA Danuta, 1996, *Językowy obraz wieku człowieka w ujęciu współczesnej poezji*, „*Język Artystyczny*”, t. 10, s. 176–194.
- PAWŁOWSKA Paulina, RĘKAWEK Weronika, 2013, *Starość to może być radość*, „*Gazeta Uniwersytecka UŚ*”, nr 4(204), s. 20–21.
- POTENT-AMBROZIEWICZ Małgorzata, 2013, *Starość w języku młodzieży współczesnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- PRZYMUSZAŁA Lidia, 2020, *Gwarowe frazeologizmy określające wiek człowieka (na przykładzie materiału śląskiego)*, w: M. Rak, V.M. Mokienko, red., *Słowiańska frazeologia gwarowa II*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków, s. 173–180.
- SADOWSKA Ewa, 2006, *Językowy obraz wieku człowieka w przysłowiach polskich*, w: K. Kleszczowa, A. Rejter, red., *Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 64–75.
- SKAWIŃSKI Damian, 2019, *Młody tułacz odrzucony. O wizerunku Chłopca i jego wędrówki w powieści Malowany ptak Jerzego Kosińskiego*, w: M. Krauz, red., *Obszary Polonistyki 4. Obrazy młodości i starości w języku, literaturze i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 23–41.
- SZCZERBIŃSKA Barbara, 2019, *Obraz wieku w ujęciu gimnazjalistów. Czy stary może być młody, czy młody może być stary?*, w: M. Krauz, red., *Obszary Polonistyki 4. Obrazy młodości i starości w języku, literaturze i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 149–161.

- TRYGAR Barbara, 2019, *System X i system C w tworzeniu wspomnień na podstawie prozy Ostatnie rozdanie Wiesława Myśliwskiego*, w: M. Krauz, red., *Obszary Polonistyki 4. Obrazy młodości i starości w języku, literaturze i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 13–22.
- WOLNY Maja, 2003, *Językowy obraz starości ludzi i zwierząt w polszczyźnie*, w: A. Dąbrowska, red., *Język a Kultura*, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 189–199.
- ZAHACZEWSKA Izabela, 2019, „Co odmierza czas?”. *O motywie przemijania w wybranych wierszach Mariana Kisiela (z tomików Droga i Łazarz)*, w: M. Krauz, red., *Obszary Polonistyki 4. Obrazy młodości i starości w języku, literaturze i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 69–81.
- ZATORSKA Matylda, 2019, „Starej kobiecie niewiele trzeba”. *Starość królowych w nowych polskich powieściach historycznych*, w: M. Krauz, red., *Obszary Polonistyki 4. Obrazy młodości i starości w języku, literaturze i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 42–51.
- ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK Dorota, 2021, *Dzieciństwo – młodość – dorosłość – starość. Polskie koncepty kulturowe w świetle współczesnej polszczyzny*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.

